

Möten med fåglar i Solleröskogen

Sparvuggla på Solleröskogen

Marskväll. Vårvinter. Uggetider. På bitvis glashala vägar har jag och Stefan, fem år fyllda, tagit oss upp till vägskälet mellan vägarna till Övre och Nedre Borrberg. Vi parkerar bilen och går upp mot Övre

Borrberg. Då och då stannar vi för att lyssna. Det är alltid lika spännande med de första besöken på ugglelokalerna. Ska sparvugglorna finnas kvar i år också eller har de senaste årens avverkningar i området varit alltför störande. Denna vår minsta ugglan, knappt större än en domherre, brukar annars vara ganska lokaltrogen, och då dess byte består av både småfåglar och smågnagare varierar sparvugglan inte heller så kraftigt i antal från år till år som exempelvis den lite större släktingen pärlugglan gör. Pärlugglan är nämligen starkt beroende av tillgången på smågnagare, och när dessa vissa år slår fel kan pärlugglan lokalt helt saknas.

Det är absolut tyst i skogen — nästan skrämmande tyst. Endast ett svagt brus hörs från bäcken något hundratal meter längre ner. Efter en stunds förgäves lyssnande, försöker jag väcka eventuella sparvugglor genom att vissla deras revirläte. Det är en kort, lite flöjtande vissling, som utstöttes med några sekunders mellanrum. Det är ingen större konst att lära sig härma lätet. Jag lärde mig det av en gammal jägare, som därvid hade sitt eget pedagogiska knep. Du ska vissla och samtidigt försöka uttala ett så kallat runt ord för ett visst manligt attribut. Då får du fram ett läte, som ingen sparvuggla kan motstå under parningstiden försäkrade han. Ja, han uttryckte sig inte fullt så tillkrånglat vid lätesbeskrivningen, men i vilket fall som helst var det ingen tillfällighet, att han var väl förtrogen med sparvugglan och hennes läte. Han kom ursprungligen från Värmland och i Värmland liksom på en del andra ställen, där sparvugglan förekommer, kallas hon för "tjäderklockan". På den tiden det var lovligt, att skjuta tjäder under spelet, visste jägarna, att när sparvugglans signal ljud genom skogen vid den första antydning till gryning, var det dags, att bryta upp från den värmande elden och försiktigt bege sig mot tjädrarnas sovplats.

Jag lockar, men ingenting händer. Det är lika tyst som tidigare. Det börjar bli kallt, Stefan fryser om fötterna, och vi återvänder till bilen. Temperaturen har sjunkit under noll, och kylan har här och där gjort ett vackert filigranarbete av dagsmejans smältvatten.

Rakt öster om Gesundaberget stannar vi för att lyssna om inte åtminstone någon pärluggla är i farten. Just som vi stängt bildörren hörs en pärlugglas skällande stötar, po-po-po-po-po-po, från skogen vid Gesundaberget, och bara några sekunder senare hörs en sparv-

ugglas genomträngande vissling omedelbart besvarad av en annan sparvuggla. Jag börjar härma sparvugglorna, och medan de svarar mig och varandra, kommer de närmare. Plötsligt fladdrar det till i dunklet, och en av uggorna sitter i en låg tall alldeles intill vägen. Jag kan inte se några detaljer i skymningsljuset, men hon avtecknar sig mot himen, och jag ser hur hon knycker på stjärten och vrider på huvudet. Så kommer den andra och slår till i ett träd på andra sidan vägen. De flyger från det ena trädet till det andra under ihärdigt visslande. Vi ser dem bara då och då, när de avtecknar sig mot himlen. Efter en stund har de stillat sin nyfikenhet och drar sig längre och längre bort.

Sparvugglan är i motsats till de flesta ugglor aktiv om dagen, och vintertid söker hon sig inte sällan fram till bebyggelse för att jaga småfåglar, sorkar och möss. Under en skidtur bort till Klikten betraktade jag länge en sparvuggla, som mitt på dagen satt öppet i ett körsbärsträd nedanför Erik Strands ladugård. Under kallare perioder lägger sparvugglan ibland upp förråd i ihåliga träd eller fågelholkar. Det väcker naturligtvis en viss förundran, när någon vid städning av trädgårdens fågelholkar träffar på ett sådant sparvuggleskaffereri innehållande 15—20 stycken av sparvugglans byten. Pärloggulan, som fortfarande skäller som en trollhund från Gesundabergets skogsklädda sluttning, är däremot utpräglad nattaktiv. Hon lämnar inte gärna storskogen och ses sällan, trots att hon inom vissa områden kan vara relativt vanlig, när omständigheterna är gynnsamma. Hon är lite större än sparvugglan — ungefär som en björkrast — men hennes stora huvud och yviga fjäderdräkt gör att hon verkar betydligt större. Jag försöker locka även henne lite närmare men misslyckas, och vi avbryter uggleekskursionen.

En afton tidigt i maj befinner jag mig ånyo vid vägskalet nedanför Borrberg. Uggorna har sedan länge spelat färdigt och jag är ute för att lyssna på trastkonserten. Två trastarter är i full fart och hörs hela tiden. Den ene är taltrasten, en välkänd och välljudande sångare, som såhär års brukar vara lätt att upptäcka, där han sitter högt uppflugnen i en trädtopp. Han är stor som en stare och till färgen gråbrun på ovasidan och vit med svarta fläckar på undersidan. Bröstat har en rödgul anstrykning, som syns ovanligt bra i det varma kvällsljuset. Taltrasten saknar vitt band över ögat, vilket omedelbart skiljer

honom från den andre sångaren, rödvingetrasten. Den senare har dessutom roströd färg under vingen. En sångafton som denna behöver man dock inte ta kikaren till hjälp för att skilja hanarna åt. Det är bara att lyssna. Taltrastens sång består till stor del av vackra flöjttoner, som framförs piggt och kraftfullt. Vissa motiv i sången förälskar han sig i. De är alltid korta och upprepas flera gånger, varpå en paus följer. Inte sällan plockar han in en härmning av t. ex. en storspov eller någon annan av traktens vadare.

Rödvingetrastens sång skiljer sig markant från taltrastens. Även om den varierar, kan den som regel indelas i två avdelningar. Den

första besår av några ljudliga flöjtningar, som regel i något fallande skala, och den andra, som omedelbart följer, utgörs av ett ihållande och intensivt framfört kvitter. De första flöjttonerna förekommer i en mängd variationer, men eftersom fåglarna härmar varandra, så sjunger de på samma dialekt inom ett och samma område t. ex. en dalgång i fjällen. Rödvingen har i huvudsak en nordlig utbredning i Sverige men den vidgar för närvarande sitt häckningsområde söderut. Någon gång i april drar skaror av rödvingetrastar genom landet mot sina häckningslokaler i norr. Man kan då få höra en intensiv kör-sång från någon trädunge, där fåglarna rastar. En av de största flockar, som jag sett, hade slagit sig ned i träden runt parkeringsplatsen vid tallplanteringen på Sollerön. Det var ett nästan öronbedövande brus som steg upp ur hundratals fågelstrupar, och endast då och då lyckades en flöjtton tränga igenom grundbruset.

Den som tar en promenad en stilla, regntung kväll i september-oktober kan knappast undgå att höra en sugande vissling uppifrån luften. Det är rödvingar på väg söderut till sina övervintringskvarter i Västeuropa och Medelhavsländerna.

Jag går vägen upp mot Övre Borrberg. En rödhake och ett par bofinkar blandar sig i kvällskören, annars är det förvånansvärt få fåglar som sjunger. När jag gått ett stycke kommer en björktrast i flyktstråk. Han flyger med darrande vingar mellan träden och låter samtidigt höra en kaskad av småpratande gnissel uppblandat med tjatter. Flera par brukar häcka här uppe i blandskogen och besökare varnas för att av nyfikenhet gå för nära boträden. Björktrasten är ju välkänd för sin vana att spruta spillning över alltför närgångna iakttagare. Ingen behöver dock ovetande närma sig ett björktrastbo, ty fåglarna för ett fruktansvärt oväsen i närheten av bopplatsen. Den här vanan att spruta spillning vid boet har gjort, att björktrasten på många håll kallas "skitskvätta" eller något liknande med samma innebörd. Snöskata är ett annat populärt namn, vilket fågeln lär ha fått på grund av att den låter som en skata samt att den på hösten drar söderut, när det är "snö i luften". Ofta, alltför ofta tycker väl de flesta, gör björktrasten besök i trädgårdarnas bärbuskar och körsbärsträd. Vid fuktig väderlek, kan man se fågeln idka maskjakt på gräsmattorna. Trasten hoppar omkring. Så tvärstannar den med huvudet på sned och sedan masken lokaliserats, fångas den med ett

välriktat hugg. En kort dragkamp brukar följa, innan åtminstone en bit av masken försvinner ner i trastmagen. Den här vanan delar snöskatan med andra trastar, men ingen av de andra uppträder så regelbundet på gräsmattorna i trädgårdar och parker.

Förgäves lyssnar jag efter ytterligare ett par medlemmar av trastfamiljen. En av dem är koltrasten, som inte är så vanlig i trakten. Häruppe har jag dock hört honom flera gånger. Denna fågel har ju på många håll i Sverige blivit en tätortsfågel, och hans vackra, mjuka sång, som består av djupa flöjttoner och kvitterläten sammanflätade till en långsamt framförd strof, kan tidigt om våren höras från hustakens tv-antennor. Nästa strof, som kommer efter en kort paus, är som regel något annorlunda till utformningen. Missa inte ett tillfälle att lyssna till och njuta av en koltrast på sånghumör. Jag instämmer helt med Erik Rosenberg, när han i sin bok "Fåglar i Sverige" skriver: "Med sin djupa altröst och sina musikaliska tonskapelser måste nog koltrasten sättas främst bland fågelsångare i Norden".

En morkulla drar förbi. Jag följer den lilla vägen, som går mot Rossberg. Först sedan jag passerat kraftledningen får jag höra den andra trasten, som jag hitintills förgäves lyssnat efter. Tonen är koltrastens men själva framförandet påminner om taltrastens — korta strofer med väl markerade pauser. Här uppe i den torra hedtallskogen trivs dubbeltrasten, störst bland de svenska trastarterna. Han häckar i barrskogsregionen över hela Sverige men är ingenstädes vanlig. Jag har nog lite tur, som får höra dubbeltrasten sjunga så fint ikväll. Han är nämligen inte bara sparsamt förekommande. Hans sångaktivitet är dessutom högre tidigare på året.

Året rullar vidare. Vi är framme i mitten av september. I fågelvärlden har en ny generation lämnat bona och givit sig ut i en hård och farofylld tillvaro, där spelreglerna är sådana, att bland vissa småfåglar 70—80 % kommer att duka under, innan det första levnadsåret är till ända. Många fågelarter har lämnat landet, andra är på väg mot varmare trakter, medan några tack och lov stannar kvar förlitande sig på, att den anpassning till vårt bistra vinterklimat, som utmejslats genom årtusenden ska stå dem bi även denna vinter.

Jag letar trattkantareller i skogarna ovanför Mångberg. Utdelningen vad trattkantareller beträffar har varit dålig men några fina Karl Johans svampar har räddat svamputflykten. Plötsligt lyser

något rostrött till mellan träden. Efter några sekunder syns ytterligare en roströd flamma. Det är två lavskrikor, som slagit följe med mig. När de sitter stilla, är de svåra att upptäcka bland granstammar och skägglavar, men när de flyger iväg ett stycke lyser det rött från vingar och stjärt. I fågellitteraturen beskrivs lavskrikan som en orädd fågel, som brukar dyka upp vid skogshuggarnas rastplatser för att plocka i sig vad som bjuds av brödsmulor och ostbitar. Jag slår mig omedelbart ner på en stubbe och plockar fram termos och smörgåsar. Som bekant stämmer inte alltid verkligheten med litteraturen, och de båda lavskrikorna ägnar mig inte någon större uppmärksamhet. De traststora fåglarna flyger runt ett varv. Sedan försvinner de utan att någon gång vara närmare än ett tiotal meter. Kvar i husmossan ligger en tredjedels smörgås — med smörsidan nedåt.

Lavskrikan som under 1800-talet häckade över hela Dalarna, synes tyvärr vara på tillbakagång och påträffas numera regelbundet endast i den nordvästra hälften av landskapet. I samma takt som lavskrikan retirerar, utvidgar dess nära släkting nötskrikan sina domäner. Det ligger naturligtvis nära till hands att misstänka, att nötskrikan på ett eller annat sätt konkurrerar ut lavskrikan. Det är dock mycket svårt att med säkerhet säga något om detta. Visst förekommer en del konkurrens t. ex. om födan under vår och försommar, då båda arterna i stor utsträckning livnär sig på att plundra andra tättingars bon på ägg och ungar, men om den konkurrensen är av någon betydelse vet ingen idag. Det kan vara faktorer, mycket svåra att analysera, som gör livsbetingelserna gynnsammare för den ene än för den andre och ibland verkar svängningar i individantal och utbredningsområden förekomma till synes helt utan orsak.

Matsäcken smakar bra även utan lavskrikornas sällskap. Innan jag avslutat måltiden kommer en flock korsnäbbar och slår sig ner i trädtopparna. Kypp-kypp, låter det i lite olika tonlägen från fåglarna. I kikaren ser jag de kraftiga, ganska kortstjärtade finkarna. Näbben är förhållandevis stor och som namnet antyder korsad i spetsen. Jag betraktar dem i motljus och har därför svårt att urskilja några färger, men jag vet, att de gamla hanarna är vackert röda, medan honor och ungfåglar går i grågrönt. Då och då rasslar det till och så hörs en liten duns. Det är en bearbetad kotte, som faller till marken. Korsnäbbarna är nämligen starkt specialiserade fåglar, vars

viktigaste föda är kottefrön. De kraftiga, korsade näbbarna kommer väl till pass, när kottefjällen ska brytas upp och fröna plockas fram. Vi har i vårt land normalt två arter av korsnäbbar, den större och den mindre. Vilken det här är fråga om, kan jag inte avgöra. De är nämligen mycket svåra att skilja åt i fält. Den större korsnäbben har en kraftigare näbb och kan med hjälp av den bryta upp tallkottens hårda fjäll, medan den mindre korsnäbben med sin lite vekare näbb får nöja sig med grankottar, som har mjukare kottfjäll. De flesta fåglarna i den här flocken håller till i granar, vilket skulle kunna tyda på, att det är mindre korsnäbbar. Uppehållsplatsen säger dock inte med säkerhet, vilken art det är. Den mindre tar nämligen ofta med sig en grankotte och flyger till en tall för att bearbeta den. Detta kan ju vara bra att känna till, när man en stekhet dag rastar under en tall och får en grankotte i knäet. Ingen av korsnäbbarna lever uteslutande på sin favoritföda, men de är i hög grad beroende av den. Det framgår bl. a. av, att de häckar redan i februari-mars, när barrträdsfröna mognar; alltså vid en tid på året, då kvicksilvret kan visa på 25—30 minusgrader. Boets väggar är visserligen tjocka och invändigt klädda med skägglav, men honan, som ensam ruvat äggen, måste värma ungarna dygnet runt, när de är små. Under den tiden står hanen helt och hållet för kothållet. Under år med rik kottsättning kan den mindre korsnäbben förekomma i stora mängder.

Den, som vistas ute i skog och mark, har väl någon gång träffat på en stor trave med kottar under ett träd eller en torraka. Det är den tredje specialisten, när det gäller att skatta kottarna på frön, nämligen den större hackspetten, som varit framme. Han är främst vintertid förtjust i tall- och granfrön. När han hämtat en kotte, flyger han till ett träd, som i barken eller annorstädes har en lämplig springa att kila fast kotten i. När kotten sitter fast, bearbetar hackspetten den med näbben och fröna plockas fram. När en kotte är avverkad, hämtar hackspetten en ny, och då en och samma "hackspettsmedja" kan användas under lång tid, kan högen av upphackade kottar under smedjan nå ansevärt format. Även den större hackspetten varierar i antal, förmodligen till en del beroende på barrträdens ojämna kottsättning. Dess födoval är dock rikt varierat och den i svart, vitt och rött tecknade brokspetten är inte alls så periodisk till sin förekomst som korsnäbbarna.

Några veckor senare har jag parkerat bilen vid vägen ovanför Rossberg och går längs bäcken upp mot Jesustjärn. Två korpar flyger över på hög höjd och deras kroåk kroåk ekar med jämna mellanrum över nejden. När man idag kan skrämman upp dussinet fullt av de stora svarta kråkfåglarna vid exempelvis soptippen på Sollerön, är det lite svårt att tänka sig, att korpen för 50—60 år sedan var en sällsynthet och att fågeln inte hade någon känd häckningslokal i landskapet. På 1940-talet började den öka i antal och finns sedan 60-talet som häckfågel i fjälltrakterna och i de stora skogsområdena. I övrigt kan korpen påträffas året om i hela Dalarna. Orsakerna till den här kraftiga ökningen i antal och utbredningsområden har naturligtvis diskuterats. Man har bl. a. velat sätta det i samband med ökat antal stora soptippor, fler och fler bildödade djur på våra vägar, och en kraftig tillväxt av älg och rådjursstammen. Detta kan naturligtvis vara bidragande orsaker, men i våra fjälltrakter bör väl korpen alltid ha haft tillgång till renkadaver och vi får inte glömma att före 1800-talets mitt fanns korpen enligt flera uppgifter utbredd över hela Dalarna, men av någon anledning gick den sedan kraftigt tillbaka.

Jag går ett stycke vid sidan om bäcken, eftersom det bitvis är ordentligt igenvuxet med diverse lövsly i fuktstråket intill själva bäcken. Ett strävt surrande tserr-tserr får mig att stanna upp — Stjärtmesar. Jag ser inte till fåglarna, men erfarenheten säger mig, att de kommer längs buskridån, så jag går lite närmare bäcken, sätter mig ner och väntar. Efter några minuter dyker fem dunbollar upp. De näpna, långstjärtade mesarna, som är vackert tecknade i milda svarta, vita och rosa färgtoner, ger ett något rastlöst intryck, när de vigt klänger omkring bland buskarnas grenar. De lockar med fina tsi-tsi-tsi-läten och emellanåt hörs det ett surrande tserr eller ett smackande teck. Det är säkert en familjegrupp, som jag har framför mig, ty stjärtmesarna har för vana att hålla ihop familjevis under hösten och vintern då de drar omkring sökande efter ägg, puppor och fullbildade insekter. Stjärtmesarna skiljer sig från andra mesar i flera avseenden bl. a. i att de inte äter frön, vilket naturligtvis begränsar tillgången på föda under vinterhalvåret. Stränga vintrar, som kräver mycket och energirik mat, kan bli så besvärliga för stjärtmesarna, att massor dukar under. Det kan sedan ta flera år med normalvintrar, innan populationen hunnit repa sig. Även ifråga om

bobyggnadsbeteende skiljer sig stjärntmesarna från övriga mesar. Den häckar nämligen inte i håligheter utan bygger ett bo i en grenklyka. Det är en oval, konstfullt byggd skapelse med ett ingångshål snett upptill. Utvändigt är boet kamouflerat med lavar och inuti fordrat med dun och fjädrar. Man har faktiskt hittat upp till tre tusen fjädrar i ett enda bo. Så fort stjärntmesarna försvunnit ur sikte hörs ett intensivt pipande från buskridån och barrskogen runt omkring. Som så ofta händer, har stjärntmesarna utgjort en förpatrull till en större, blandad mesflock. Stjärntmesarna hänger som regel inte ihop med de övriga mesarna någon längre sträcka, utan den strängt sammanhållna familjen brukar efter en stund dra ifrån. Huvudstyrkan består av några talgoxar och tallitor, som håller till i buskarna vid bäcken samt tofsmesar, svartmesar och ytterligare några tallitor i barrträden vid sidan om ridån. Tåget har även en efterpatrull bestående av en enda trädkrypare. Han klättrar på typiskt trädkryparmanér i ryckig takt i spiral uppför trädstammarnas skrovliga delar, där barkspringornas skattgömmor av insektägg och puppor då och då får honom att göra korta uppehåll. När stammen blir slätare och mindre rika på insekter fladdrar han ner till foten av ett annat träd och börjar på nytt den näringssökande spiralklättringen.

Trädkryparen är ju ingen mes, men i likhet med t. ex. nötväcken och kungsfågeln dyker han ofta upp i sådana här meståg, dvs. smågrupper av olika mesarter som under vinterhalvåret håller ihop och stryker omkring inom begränsade områden i skogen. Det är en trevlig syn att se hur de kvickt och vigt rör sig bland grenarna. Hela tiden upprepar de sina locklåten, ty det gäller att ha god kontakt och sammanhållning inom flocken.

Som redan nämnts är vintern en svår tid för mesarna. Ett sätt, som alltid begagnats av de framsynta, när det gäller att klara tillfälliga svårigheter, är ju att under sötebrödsdagar lägga upp ett förråd inför kommande, knappare tider. Enligt den norske ornitologen Haftorn, som ägnat mesarnas näringsbiologi stort intresse, finns det fem hamstrare bland våra mesarter nämligen svartmes, tofsmes, tallita, entita och lappmes. Av dessa ingick alltså de tre första i ”mitt” meståg. Parentetiskt kan jag nämna, att entitan är ganska sällsynt i trakten och att lappmesen över huvud taget inte finns i den här delen av Dalarna. Dessa fem arter börjar tidigt under sommaren att stoppa undan förråd i allehanda skrymslen på träden. Under sensommaren

och hösten ägnar de sedan allt större del av sin tid till att lägga upp ett vinterförråd, som i bästa fall ska hålla svältdöden stången under den kalla årstiden. Hamstring är något som praktiseras av flera fågelarter och även av vissa däggdjur, men det är något speciellt med mesarna. Hos dem samlar nämligen individen för kollektivet. Det är en ren tillfällighet, om en individ av dessa mesarter träffar på just de egna undanstoppade godbitarna. Men alla individer av en och samma art gömmer sina förråd på en för arten karaktäristiska delar av träden, och när så en individ söker föda söker han naturligtvis inom just denna del av trädet. Chanserna är då stora, att han ska träffa på ett förråd som någon annan individ lagt upp. Haftorn fann att de mest barrskogstrognas mesarna — svartmes, tofsmes och talltita — är de flitigaste hamstrarna samt att förråden främst placeras i granar. Svartmesen, som är vår minsta mes, utnyttjar därvid de yttersta delarna av grenarna, tofsmesen i huvudsak mittpartiet och talltitan slutligen de inre delarna av grenarna samt stammen. Detta kollektiva samlande är naturligtvis en god anpassning till vinterns svåra förhållanden, då det gäller att under de få ljusa timmarna få i sig tillräckligt med föda för att hålla igång den nödvändiga och livgivande förbränningen under den kalla natten.

Hans Nydahl

